

ATSIMINIMAI APIE J. TUMĄ-VAIŽGANTĄ

Parengė Aldona VAITIEKŪNIENĖ

J. Tumo-Vaižganto gyvenimo ir kūrybos kelias vingiuoja per gana prieštarinę ir sudėtingą XIX a. pabaigos ir XX a. pradžios epochą. Caro ir bažnytinės valdžios blaškomas po giliausius Lietuvos užkampius, Vaižgantas gyveno daugelyje vietų, vienur išbūdamas kelis metus, kitur vos kelis mėnesius. Pvz., Kuliuose (Telšių apskr., dabar — Plungės rj.) jis kunigavo 1898.VIII.10—1901.VII.14, Micaičiuose (Kuršėnų valsč., dabar — Šiaulių rj.) 1901.VII.14—1902.V.29, Vadaktėliuose (Panevėžio rj.) 1902.V.29—1905.XII.7, Sidabrave (Panevėžio apskr., dabar — Radviliškio rj.) 1905.XII.7—1906.III.2. Pastoviausiai rašytojas susijęs su dviem vietomis: tai Svėdasai (Anykščių rj.), kur jis gimė, kur dažnai lankydavosi pas savo artimuosius, ir Kaunas, kur baigė kunigų seminariją ir gyveno nuo 1920 m. iki pat mirties.

Kadangi Vaižgantas mėgo bendrauti su žmonėmis, mėgo visuomeninę veiklą, tad retas vyresniosios kartos žmogus nebuvo su juo susidūręs ar bent matęs, girdėjęs apie J. Tumą. Ir net šiandien, sukakus 100 metų nuo Vaižganto gimimo ir daugiau kaip trisdešimčiai metų nuo mirties, jis tebėra gyvas žmonių atsiminimuose.

Originalus Vaižganto asmuo, gal net labiau negu kūryba, imponavo rašytojo amžininkams. Ir iš tikrųjų Vaižgantas savo metu buvo žmogus-legenda, apie jį iš lūpų į lūpas plito pasakojimai, būtos ir nebūtos istorijos. Šiandien kartais ir patiems Vaižganto amžininkams sunku atskirti, kurie faktai siejosi su konkrečiu Juozo Tumo asmeniu, o kurie priklauso legendai.

Prieštaringame prisiminimų nuotrupų sraute vis dėlto yra detalių, kurios padeda restauruoti sudėtingą ir įdomų Vaižganto portretą, teisingiau suvokti rašytojo visuomeninį-etinį idealą, suprasti kai kurias rašytojo pasaulėvaizdžio ir kūrybos savybes. Atsiminimai padeda nušviesti ir kai kurias Vaižganto biografijos momentus, ypač vaikystės aplinką, pirmuosius visuomeninio darbo metus.

Tuo tikslu ir pateikiama dalis Vilmiaus Valstybiniame pedagoginiame institute sukauptos memuarinės medžiagos apie Vaižgantą. Publikuojamieji atsiminimai užrašyti Lietuvių kalbos ir literatūros fakulteto studentų, dalyvavusių literatūrinėse ekspedicijose: 1966 m. — Svėdasuose, 1967 m. — Kuliuose, Micaičiuose, Vadaktėliuose ir Sidabrave. Atsiminimai užrašyti iš

Vaižganto giminių, iš žmonių, pažinojusių rašytojo šeimą, vienokiame ar kitokiame situacijoje susidūrusių su juo. Tai dažniausiai vyresnio amžiaus žmonės, kaimo ar mažų miestelių gyventojai, neturintieji specialaus išsilavinimo, kartais visai mažai težinoję apie pačią Vaižganto kūrybą. (Išimti sudaro vos keli atvejai.)

Atsiminimai suskirstyti skyriais, atsižvelgiant į lokalinę principą (taip buvo organizuota ekspedicija). I skyriuje pateikiama medžiaga, užrašyta Svėdasų apylinkėse (Anykščių rajonas). Pasikalbėjimus užrašė III kurso studentės J. Sungailaitė — 1a, 2, 3c, 4b, 10; O. Bernotavičiūtė — 3a, 7a, 8a, 11, 15; R. Junokaitė — 1b, 5, 6a, 7c, 12, 13; L. Balsytė — 3b, 4c, 7b, 8b, 9b, 14; B. Jackutė — 4a, 6b, 9a, 16, 17.

II skyriuje skelbiami atsiminimai apie Vaižgantą iš Kulių (šioje vietoje mažiausiai pavyko surasti žmonių, atsimenančių Vaižgantą). Juos užrašė III kurso studentės: A. Mockaitytė, B. Žygytė — 1, 2, 5; J. Ruseckaitė — 3, 4. III skyriuje pateikiamus pasakojimus apie Vaižgantą Micaičiuose užrašė III kurso studentės: J. Bikelytė — 1, 3; J. Gasiulytė — 2, 5; B. Grubinskaitė — 4. IV skyriaus memuarinę medžiagą iš Vadaktėlių užrašė IV kurso studentė J. Sungailaitė. V-me skyriuje skelbiami pasakojimai užrašyti III kurso stud. M. Bernotaitės — 1a, 2, 3a, 4, 5 ir IV kurso stud. J. Sungailaitės — 1b, 3b.

Beveik visa medžiaga pasakotojų pateikta tarmiškai (rytų aukštaičių, žemaičių ir vidurio aukštaičių tarmėmis). Nuosekliai taisyta fonetika. Leksika, sintaksė ir stilius beveik nekeista. Kai kurie pasakojimai pateikti ne ištiesai, o tik svarbesnės vietos. Visi tekstai saugojami Vilniaus Valstybinio pedagoginio instituto lietuvių ir užsienio literatūros katedroje. (Kai kurie pasakojimai lygiagrečiai užrašyti ir į magnetofono juostą.)

I

1.

a.

Tumų sodyba buvo Malaišių kaimo pradžioje, toj vietoj, kur dabar pastatytas paminklas Vaižgantui. Graži buvo sodyba: stovėjo klėtis, daržinė, klojimas, gryčia, prie darželio buvo kryžius. Klojimas buvo į vieškelio pusę. Gryčia buvo nemaža, su grindim. Sode buvo uogų, užvis aviečių.

Motina rašytojo, Barbora Baltuškaičia, kilusi iš gretimo Kunigiškių kaimo. Buvo graži, nedidukė. Ji senatvėj žabala dar numegzdavo vyželes. Motina labai kosėdavo. Mirė jau sena.

Gaspadorius buvo tėvas. Labai geras žmogus, nei nieko pajuoks, nei įskaudins. Vis sakydavo: „Mylėtų reikia žmones“. Liepdavo nesipriešinti, didelė nuodėmė priešintis.

Kunigo rašytojo brolis Jonas buvo štukorius. Mėgo išgerti. Jonas tamsnis už kunigą. Mano vyras draugavo su Jonu. Dirbt Jonas tai jau nemėgo, tingėdavo.

b.

Atvažiuodavo kunigas (rašytojas) į Malaišius. Gražiai vaikus mokė, pirkto knygeles. Visi jam buvo lygūs: turtingi, neturtingi. Jis nepajuokdavo žmonių, mokė, kad gražiai gyventų. Sakydavo, kad moterys turi mylėti vyrus, o vyrai — moteris ir vaikus. Buvo paprastas, dovanodavo žmonėms tai šį, tai tą. Atvažiuavęs apeidavo laukus. Užvis labiau prie Juodžiaus kelmo mėgo eiti¹. Čia meldavosi, kalbėdavosi su žmonėmis.

Turto neturėjo, kai mirė. Tumas gimė rugsėjo mėnesio dvylikėj².

ŠINKŪNIENĖ, 90 m.

Malaišių k., Anykščių rj.

1966 m. liepos mėn.

2.

Į Nokučių kiemą Malaišiuose buvo atitekėjusi Marijona Tumaitė³. Ji turėjo šešis vaikus. Marijonos sūnus Juozas buvo mano vyras.

Marijona labai protinga. Pas ją ateidavo pasitarti kaimo vyrai. Vaižgantas Marijoną labai mylėjo. Yra pas mus knyga su įrašu: „Mano mylimiausiai sesutei Marijonai“.

Visi Tumai buvo štukoriai. Jonas (rašytojo brolis) užvis juokingiausias. Kartą atėjo ubagas su blogais čebatais. Tai jis nusimovė savo čebatus ir atidavė ubagai.

Pas mus dažnai atvažiuodavo Vaižgantas. Tūmų sodyba buvo parduota apie 1910 metus. Iš Jono ją nupirko Gečiūnas. Ilgai kunigas (Vaižgantas) nepabūdavo. Jis sakydavo, kad laiko neturįs. Atvažiuavęs visur suspėdavo apibėgti. Lipdavo į Juodonių piliakalnį⁴.

Vaižgantas labai troško, kad jį atkeltų į Svėdasus. Bet čia jo neleido. Svėdasiškiams jis visada padėdavo. Vieną vaikinaž buvo pastatęs geron

¹ Netoli Malaišių kaimo augo šimtametis ąžuolas, kurį žmonės vadino šventu. Jis buvęs savotiškas orientyras per klaidžias pelkes, kurios supo kaimą. Toje vietoje dabar bėra akmuo. Padavimus, susijusius su Juodžiaus kelmu, Vaižgantas yra pavaizdavęs „Pragiedruliuose“.

² Savo atsiminimuose Vaižgantas rašo: „Aš esu gimęs Malaišiuose, Svėdasų parapijoje už valsčiuje, Ukmergės apskrityje, Kauno gubernijoje, 1869 metų rugsėjo mėnesio 8 dieną, „per pat sumą“, dėstis, vidudienyje...“ Vaižgantas, Rinktiniai raštai, t. II, V. 1957, p. 389.

³ Vyriausioji rašytojo sesuo. Ją, septynioliktų metų mergaitę, tėvai „per nevalią“ išleido už daug vyresnio vyro, kaimyno Kazimiero Nokučio, kuris gyveno tame pat Malaišių kaime. Apie ją vėliau Vaižgantas rašė: „Ko gero mano raštų kalboje rasite, tik bus ne mano, tik iš sesers Marijonos išmokta“. Vaižgantas, Rinktiniai Raštai, t. II, p. 397.

⁴ Juodonių piliakalnis netoli Malaišių, prie Anykščių—Rokiškio kelio. Ekspedicijos metu užrašyta apie šį piliakalnį įdomių padavimų.

tarnybon, kur nuo vieno stalo reikėjo paduoti dokumentus į kitą stalą. Jis ten dirbo tol, kol gyveno Tumas. Kai Tumas numirė, jį ir atleido.

Kunigai Vaižgantą nelabai mylėjo. Svėdasų klebonas irgi nemėgo⁵.

Dar yra daiktų iš Tumų namų. Yra kanapa, spinta, undėrė. Su ja Jonas (rašytojo brolis) ir Juozas (Vaižgantas) pelėdas gaudydavo. Vaikas jis buvęs labai išdykęs. Mažą pririšdavo prie stalo kojos, nes negalėdavo vieno palikti namie.

NOKUTIENĖ Marcelė⁶, 67 m.

Malaišių k., Anykščių rj.

1966 m. liepos mėn.

3.

a.

Tumai gyveno kaimynystėje. Jų sodyba sena, statyta apie 1800 metus. Sodyba buvo aptverta tvora. Buvo gražus sodas; daugiau grūšių negu obelų.

Pats Malaišių kaimas irgi senas. Kaime buvo šie kiemai: Kazlausko, Grižo, Budreikos, Nokučio, Dagio, Barono, Gečiūno, Antanėlio. Artimiausias Tumų kaimynas buvo Žemaitis. Baudžiavą malaišiškiai ėjo Savičiūnų dvaran. Dvarininkų aš nebeatsimenu, tik nuomininkus: Laucių, Buterliaučių, Krasauską. Buvo toks lenkas Vinslanaučius. Visi pirko iš jo pievas. Tumai irgi pirko.

Vaižganto brolis Jonas buvo čiudakas. Jie su kunigu nesutiko. Jono jau buvo toks būdas: pro moterį nepraeis nepalietęs. Kartą stoty jis taip užkibino vieną poniją, kad ta įsižeidusi pašaukė žandarus. Jonas, palikęs čemodaną, nuėjo su žandais. Ponia pradėjo šaukti: „Jis čemodaną paliko“. Žandarai pakilojo ir pamatė, kad čemodanas labai sunkus. Atidarė ir rado knygas. Tada Joną ir suėmė⁷. „Gera, kad dar turėjau adatų“, — sakydavo Jonas. „Sėdžiu, būdavo, vienutėje, metu adatą į sieną, suskamba ir ieškau jos patamsyje. Ir labai džiaugiausi, jei ilgai jos nerasdavau. Toks buvo mano užsiėmimas. Jei ne adatos, būčiau išprotėjęs“.

Kai grįžo Jonas, namai buvo nusigyvenę. Žemę išdavė ant pusės. Vėliau pardavė. Tada Utenoj turėjo restoraną. Jonas buvo linksmas. Ūkininko iš jo nebuvo. Ir nė vienam iš Jono šeimos nerūpėjo gospadorystė. Jonas, būdavo, meta dalgį, o jo dukterys skambina mandolina. Prisišokę įeina į trobą, o žmona sako: „Eik atnešk vandens, mergiotės prausis“. Joną labai

⁵ Kuris čia klebonas minimas — neaišku.

⁶ Dalis M. Nokutienės atsiminimų jau yra skelbta spaudoje. Žr. Lietuvos TSR Aukštųjų Mokyklų Mokslo Darbai. Literatūra, t. X, V., 1967, p. 215—217. Čia pateikiami tik anksčiau neminėti faktai.

⁷ Rašytojo brolis Jonas buvo suimtas 1896 m. vasarą Priekulėje, grįžtant iš Mosėdžio, kur tada gyveno Vaižgantas. Žr. Vaižganto Raštai, IV, K.—V., 1922, p. 207—208.

mėgo kaimynai. Suedavo vakarais visas kaimas. Labai mėgo pasakoti. Vaikščioja po kambarį, kasydamas pakaušį, ir pasakoja visokius čiūdus. Jis žinojo visokių istorijų.

Jonas nieko nerašydavo, nes jam ir trys raštininkai nebūtų spėję rašyti. Vieną kartą šventino kryžių. Kunigai sustojo vienam gale, ūkininkai — kitame. Jonas kad pradėjo pamokslauti, pergalėjo net kunigus. Jeigu būtų mokytas, tai būtų pasiekęs aukščiau už Juozą Tumą.

b.

Kunigėlis (Vaižgantas) irgi buvo linksmas, gyvas, kiekvieną kalbindavo. Malaišiuose ant Juodžiaus kelmo sakydavo pamokslus. Gražūs jo pamokslai būdavo ir bažnyčioj. Kartą atlaidiuose pamokslu metu jis kalbėjo: „Reik bolševikų. Jei jų nebūtų, mūsų ponai visai užmigytų“. Į pamokslus įpindavo ir štukas. Jis nieko negąsdindavo. Jo pamokslai buvo kaip kokios prakalbos.

Į Malaišius atvažiuodavo retokai. Užeidavo pas kaimynus, pasisveikindavo, paduodavo ranką. Rankų bučiuot neleisdavo.

c.

Vaižgantas daug ką aprašė iš savo krašto. Aprašė arkliavagį. Jis buvo iš neturtingų. Kalba buvo, kad užmušė jį. Ar mylėjo jį tėvai, neprisimenu. Jo pavardė — Baronas. Net į Žemaitiją išsigrūdo⁸. Iš viso tas kaimelis buvo nekrotnų. Čia ne Malaišių kaimas, gretimas.

Dėdžių irgi daug buvo. Nokutis, dėdė, gyveno pas savo vyresnįjį brolių. Buvo vadinamu dzėdziune. Žemės pas mus buvo neskaldomos. Tik Žemaitis su broliu pasidalino žemę. Nokutis mylėjo savo brolio vaikus, atnešdavo jiems saldinių⁹. Moterų irgi buvo dėdienių. Netekėjusi — tetulė Monika Dagtė. Ji taip pat dirbo pas brolių.

ANTANĖLIS Kazys, 96 m.

Malaišių k., Anykščių rj.

1966 m. liepos mėn.

4.

a.

Vaižganto motina palaidota ant Kunigiškių kapų. Pirmieji Tumienės vaikai labai mirdavo. Kartą, lydint į kapus sūnų, puolė motina prie kryžiaus ir, apsikabinus jį, pasakė: „Dievulėliau pakreiptagalvėliau, kad pastverčiau ir šitą nusukčiau“. Ji buvo nedidelio ūgio, štukorka. Visi ją gerbė.

⁸ Matyt, turima galvoje Vaižganto apysaka „Išgama“.

⁹ „Dėdė“ Nokutis — Vaižganto sesers Marijonos vyro brolis.

b.

Jonas irgi buvo štukorius. Atsistos, sako, prieš pečių ir kad varo lenkiškai. Kunigas (Vaižgantas) tada buvo Daugpilyje, gimnaziją ėjo.

Kai Joną suėmė¹⁰, įvedė į didelį kambarį, klumpes medines davė: „Pradėjau čiaužyti lenta, sudildžiau klumpes, padlagą pradildžiau... Kai nuteisė, pamačiau, kad visas pasaulis kalėjime... Vienutėj uždarė, lova prirakinta. Guli per naktį, o tada vėl kelkis, nes prispaus. Atsiminiau, kaip motina gadzinkas gieda rytais, ir aš pradėjau giedoti. Vaikštau akmeninėm grindim. Vienas žandarų klausia, ar moku amato. Į stakles mažas būdamas įlipdavau, tai ir pasakiau, kad moku austi. Nuvedė į dirbtuvę, ten staklės, pradėjau austi. Atėjo instruktorius, išvėrė mano darbą ir apšaukė melagiu“.

Jonas buvo labai iškalbingas. Turėjo daug vaikų. Ūkį pragėrė. Kunigą brolių melžė ir melžė. Vaižgantas nesugyveno su Jonu.

c.

Kunigo (Vaižganto) sesuo buvo nutekėjusi už Mieginio¹¹. Per sekmines važiavo su kalamaška ir apsvirtė. Severja nesusižeidė, o vyras tuojau mirė. Po to ir ji pradėjo sirgti, o vėliau Vilniuj mirė pas kunigą. Jos sūnus Kazys mirė džiova¹².

Severja nelabai tiko gospadinauti, samdė tarnaitę. Mieginiai buvo labai skūpūs. Kaziuką kunigas leido mokytis.

MIKUCKAS Antanas, 94 m.

Svėdasų m., Anykščių rj.

1966 m. liepos mėn.

5.

Jau daugiau kaip 50 metų, kai parduota Tumų sodyba. Jonas ją pardavė apie 1910 metus. Pastatus nusigriovė Kepalas iš Kalnių kaimo.

Jonas buvo šalbierius. Norėjo mieste gyventi. Nemylėjo žemės. Buvo linksmas, juokingas, tuo ir skyrėsi iš kitų. Buvo baigęs pradinę škalą prie Mikalojaus.

Tumas-Vaižgantas atvažiuodavo vieną-du kartus į metus. Buvo žilas žilas. Užkalbindavo ar jauną, ar seną, visi jam buvo lygūs. Saldainių duo-

¹⁰ Minimas tas pats faktas: Jono Tumo areštas 1896 m. Priekulėje.

¹¹ Rašytojo sesuo Severja buvo ištekėjusi už Liudo Mieginio, kuris gyveno gretima-me Kunigiškių kaime. Severja padėjo rašytojui, kai šis mokėsi Kauno kunigų seminarijoje. Ji yra prototipas daugelio Vaižganto kūriniuose vaizduojamų moterų. Mirė Severja 1910 m.

¹² Atrodo, kad Severjos sūnaus Kaziuko mirtis davė impulsą Vaižgantui parašyti vaizdelį „Ar jau medžiai sprogsta?..“

davo vaikams. Anas, lyg kitos pusės negu kiti kunigai: būdavo atlaiko mišias ir važiuoja pas seseris. Atsimenu pamokslą... Kada kalbėjo apie carą, tai kunigai nusispiovė ir nuėjo. Mat, jis kalbėjo prieš carą. Gyveno proletariškai.

Anas vis su šposais. Pas Mieginius atvažiuodavo, tai eidavo prie Juodžiaus, prie Valiulio¹³, prie Popšutės¹⁴.

Paskutinį kartą mačiau Vaižgantą Kaune. Pas jį buvau apsilankęs ir pietavau. Tada Kaune buvo paroda. Jis klausinėjo, kaip gyvenam, kaip auga javai, kaip ūkis.

MERKYS Juozas, 70 m.

Kunigiškių k., Anykščių rj.

1966 m. liepos mėn.

6.

a.

Labai sąžiningas buvo Tumo tėvas. Vieną sykį jis pardavė ant turgaus arklį, o tas buvo jau senas, apšlubęs. Tai parėjo namo ir apsigalvojo Tumas, kad nuskriaudė žmogų. Tumas (rašytojo tėvas) tą žmogų atrado ir pasakė teisybę, atidavė pinigus, o arklį parsivedė atgal.

b.

Vaižganto pamokslai būdavo labai įdomūs. Turėjo gražią iškalbą. O koks vikrus buvo. Ir pasaulį apkeliavęs: Ameriką, Daniją, Belgiją¹⁵, Švediją. Apie tai paskaitas skaitydavo rinkoj, špitolėj... Pasakodavo, kaip tose šalyse verčiasi žemės ūkiu, liepdavo negerti degtinės. Snėkėdavo apie trąšas, darbą, sakė, kad ten visur švaru. Bet taip pat sakė, kad niekur nėra lengva gyventi.

Su pinigais Tumas skrumnai stovėdavo, išdalydavo kitiems, aukodavo. Ant kelio sutikdavo senutę, ta pabėdavodavo, kad neturi pinigų, jis ir duodavo. Gyveno su ta diena.

Jo krikštomočia Severja Grižaičia¹⁶ pasakodavo pasakas, o Tumas užrašydavo ir išleisdavo knygutes.

PILKAUSKAS Jonas, 93 m.

Sausalaukių k., Anykščių rj.

1966 m. liepos mėn.

¹³ Valiulio piliakalnį Vaižgantas vaizduoja „Pragiedruliuose“.

¹⁴ Tai kalnelis netoli Malaišių. Popšutė buvo mėgiamiausia ir Vaižganto sesers Marijonos vieta. Vienas pirmųjų J. Tumo pseudonimų — Juozapas iš Popsutės. Šį pseudonimą jis pasirinkęs, sekdamas Jucevičium (Liudvikas iš Pakievės). Zr. Vaižganto Raštai, t. XIV, K., 1929, p. 268.

¹⁵ Belgijoje Vaižgantas nebuvo.

¹⁶ Severjai Grižaitėi Vaižgantas yra dedikavęs „Pragiedulius“. Jos brolis, tįjūnas, yra Rapolo Geišės („Dėdės ir dėdienės“) prototipas.

7.

a.

Apie Vaižganto gimtinę vietos visai nebe taip atrodo, kai tada, jo vaikystėj. Štai slėnis, kuris eina nuo Svėdasų į Malaišius, buvo baises kemsynas, karklais apaugęs, pilnas kelmų. Slėnio gale yra Gaidžio kalnas. Sakoma, ant jo giedodavęs gaidys. Sone, į Svėdasų pusę — Dvornos kalnelis. Ten buvo pono daržinė, tai ir praminė Dvorna. Per slėnį teka upeliukas. Slėnį pertraukia miškas, už jo vėl slėnis tęsiasi. Tas slėnis vadinasi Pakriūta. Dabar slėnis suartas ir paverstas kultūrine pieva.

b.

Mūsų krašte visada daug linų sėjo. Dvilypį liną vadino lynia. Reiškė, kad merga, radusi šį liną, ištekės. Lynià įpindavo vainikan. Per pabaigtuves vainiką nešiodavo, kaip ir kokį šventąjį. Po to vainiką laikydavo už abrozdo. Bet kaip tą vainiką vadindavo — neatsimenu¹⁷.

c.

„Dėdžių“, apie kuriuos Vaižgantas yra rašęs, pas mus buvo daug. Jie buvo nevedę, gyveno pas brolius. Tai ir Baranauskas Vincas, Banys Konstantinas, Žygė Juozapas ir kt.

ŽYGĖ Povilas, 73 m.

Savičiūnų k., Anykščių rj.

1966 m. liepos mėn.

8.

a.

Tumas buvo mano senelis¹⁸. Žaliojon atvažiuodavo kaip svečias. Žmonės jį labai gerbė. Kai tik atvažiuodavo, tuoj eidavo upėn, mažai būdavo kambaryje. Labai mėgdavo štukavoti. Būdavo, kad neša arbatą, tai duris

¹⁷ Malaišių gyventoja Grižienė nurodo, kad tą vainiką vadinę „vaisgantis“. Žodžio „Vaižgantas“ kilmės ir prasmės aiškinimą yra pateikęs J. Matusas „Trimite“, 1940, Nr. 17, p. 400—401.

¹⁸ Už Rimkaus buvo ištekėjusi Marijonos Tumaitės-Nokutienės duktė. Pasakotojas — tos dukters sūnus.

koja paspiria. Kartą, balsavimo metu, sakė pamokslą¹⁹. Tumas nemėgo krikščionių demokratų, tai ir pasakė: „nebalsuokite už davatkas“.

Vieną kartą gegužės pirmąją sakė pamokslą, liepė gerbti motinas. Apie savo motiną jis sakydavo: „Griaudžiant, kai įsitveriu motinos sijono, tai ir griauštinis nebaisus“.

b.

Su broliu Jonu Tumas (rašytojas) nesugyveno. Jonas seniai norėjo parduoti sodybą, bet Vaižgantas vis sakydavo: „Pragers pinigūs ir eis kalėdoti“. Kai Jono dukterys ištekėjo, tai kunigas ir nebesirūpino sodyba.

RIMKUS Juozas, 74 m.

Zaliosios k., Anykščių rj.

1966 m. liepos mėn.

9.

a.

Grižių namas pirmas Malaišių kaime, kuris buvo su kaminu, medinėmis grindimis, dailiai ornamentuotomis durimis. Mano vyro senelis buvo tijųnas. Už gerą darbą gavo medžių ir pastatė nedūminę pirkią, klėtį, kurios arudai padaryti be obliaus, vienu kirviu. Šiuose namuose gyveno ir Vaižganto krikštotočia Severja Grižaičia.

Apie Vaižgantą žinau iš mūsų šeimos pasakojimų. Jis mylėjo ir išgarsino Grižaitę Severją. Apie Severją sakė, kad ji muzikantė. Mat, ji mėgdavo vakarėlius, norėdavo, kad jie būtų rugių pabarėje arba prie upelio.

Padėjo Vaižgantas Nokučiams. Nokutis iš Malaišių pėsčias eidavo į Kauną ir, gavęs iš Vaižganto pinigų, vėl grįždavo pėsčias namo. Tumas buvo geras saviems ir svetimiems. Už tai jo valdžia nemėgo.

b.

Mano vyro senelis pasakojo apie linarūtės papročius. Vainiką iš linų, o taip pat kažkokią tai linų rūšį žmonės vadinę „vaisgantis“. Bet ar linų vardas, ar Vaižganto vardas pirma atsiradęs — nežinia²⁰.

GRIZIENĖ M., 50 m.

Malaišių k., Anykščių rj.

1966 m. liepos mėn.

¹⁹ Matyt, minimas Vaižganto dalyvavimas Steigiamojo seimo rinkimų kampanijoje 1920 m. Vaižgantas šios rinkiminės kampanijos metu apvažiavęs penkis valsčius ir pasakęs aštuonias agitacines kalbas. Zr. A. Merkeli s, Juozas Tumas-Vaižgantas, K., 1934, p. 268.

²⁰ Senieji apylinkės gyventojai mano, kad „Vaižganto“ vardas susijęs su linarūtės papročiais.

Tumas sakydavo, kad giminių kaip blakių pilna. Turtų jis nekrovė, pinigų pasilikdavo tik valgymui. Giminiams — kraičius sudėjo. Mano tetulai Severjai Grižaičiai kas mėnuo atsiųsdavo po 50—70—100 litų²¹. Jis mėgdavo juoką, buvo linksmas. Grįžus kvietė važiuoti į Kauną. 1925 metais Grižas tarnavo kariuomenėj²², tai su „taksiu“ Vaižgantas nusiveždavo jį į Kauną.

Vaižgantas šelpė neturtingus. Pamoksluose sakydavo: „Kam reikalingos utėlės ir pelės? Utėlės — kad prikeltų žmogų iš miego, pelės — kad žmonės būtų darbštūs, rūpestingi“. Jis sakydavo: „Poterių nekalkėk, bet karvės neganyk svetimoj pievoj“. Buvo vyskupo dešinioji ranka²³. Su vyskupu atvažiuodavo į Svėdasus.

Vaižganto šeima gyveno vidutiniškai. Į mokslus Tumą (rašytoją) leido sunkiai. Bet jis buvo gabus ir pasiekė aukštą išsimokslinimą.

Tumas daug vargo matė. Bevažiuojant į užsienį, jį pagavo, nubaudė ir per savaitę jis pražilo²⁴. Bet greit jis išsisuko. Daug knygų turėdavo, daug rašydavo, liepdavo tetai Severjai Grižaitėi net deginti ir sakydavo: „Parašysiu dar daugiau“²⁵. Jis labai mylėjo krikštomočią, o ji irgi jį mylėjo. Vaižgantas mirė 1933 m., o Severja irgi netrukus. Ji norėjo Vaižgantui Malaišiuose paminklą pastatyti. Už šviesų protą ir gerą širdį. Bet nebesuspėjo.

GRIZAS Jonas, 63 m.

Sausalaukių k., Anykščių rj.

1966 m. liepos mėn.

11.

Malaišių kaimas susidėjo iš 20 valakų. Visi gyveno pasiturinčiai, mėgdavo išgerti. Jeigu kuris paskersdavo peniukšlį, tai pasikviesdavo kaimynus arba sueidavo pas žydą Maušą. Visi mėgo išgerti, bet proto nepragerdavo. Gyveno santaikoje. 1908 m. Malaišių kaimas dalinosi į vienkiemius.

Caro laikais buvo draudžiama lietuviška spauda. Kunigas Tumas brolio Jono vardu atsiuntė į Pagėgių stotį iš Karaliaučiaus lietuviškos spaudos²⁶. Jonas nuvažiavo atsiimti, o prūsų²⁷ žandarai padarė kratą. Ilgai tardė, cypėn pasodino — teismas buvo. Jonas neišdavė savo brolio. Apie kalėjimą Jonas nuolat pasakodavo: „Mane įsodino į karietą, iš šalių sėdėjo plikais kardais žandarai ir vežė nežinia kur. Vežė per miestą kreivom gatvėm, pro

²¹ Pinigų suma gal kiek padidinta.

²² Minimas Grižas — Severjos (rašytojo krikšto motinos) brolio sūnus.

²³ Taip atrodė tik pasakotojui.

²⁴ Ne visai atitinka Vaižganto biografijos faktus.

²⁵ Sunku patikėti šiuo faktu.

²⁶ Plg. 63 ir 65 psl.

²⁷ Turėtų būti caro (rusų) žandarai.

didelius pastatus. Privežė prie mūro namo, atidarė geležines duris ir įstūmė į patamsį... Išsėdėjau tris metus²⁸. Šalta, visokios mintys lenda į galvą. Palaistau, būdavo, grindis vandeniu ir čiuzinėjau.

Kai pargrįžau į namus, žemė dirvonavo. Pradėjau ūkininkauti, bet nesisekė arti. Kumelaitę nupirko brolis kunigas. Sumaniau pusę valako žemės parduoti. Taip ir padariau, žmona pritarė. Pinigai slidūs, baisiai bėga. Pardaviau ir kitą pusę. Liko tik sodyba. Pinigai slidūs, nors kunigas ir šelpė. Nesisekė ūkininkauti“.

Jono Tumo šeima skyrėsi nuo kitų šeimų. Rytojus jai mažai rūpėjo. Visi dainininkai, muzikos mėgėjai. Svetimi pas juos nenuobodžiavo. Man teko su Jono dukterim Ona kūmais būti.

VINKŠNELIS Petras, 86 m.

Svėdasų m., Anykščių rj.

1966 m. liepos mėn.

12.

Vaižganto motina buvo vikri, mylėjo vaikus. Jos pirmieji vaikai vis mirdavo. Sykį laukė kunigo miršančiam vaikui; tai atsisuko į kryžių ir sako: „Kristau, kad galėčiau, aš tave nugalabychiau, kad tu mane taip kanikini“. Kur ji palaidota — nežinau.

KOVAS Kazimieras, 83 m.

Gykių k., Anykščių rj.

1966 m. liepos mėn.

13.

Girdėjau Tumo pamokslą. Jis sakydavo, kad jeigu negeras ponas, tai sakyk į akis; kam už akių kalbėti, ko bijoti. Reikia, tai ir man į akis sakykit, jeigu aš ką blogai darau. Labai jau žmoniškas buvo kunigas.

Priešingas valdžiai nebuvo, bet viską sakydavo į akis. Nelabai duodavo bučiuoti ranką. Mandagiai su visais apsieidavo. Apvalus kaip bulvė, mažučiuukas, tik labai iškalbingas. „Pirštu durk man akysna, o ne už akių kalbėk“, — sakydavo jis.

BUBLYS Juozas, 90 m.

Svėdasų m., Anykščių rj.

1966 m. liepos mėn.

14.

J. Tumas-Vaižgantas su mano namais draugavo. Kartu su mano dėde mokėsi mokykloje. Jis mažą Juozą Tumą dar rusų kalbos mokė. Vėliau dėdė išėjo į kariuomenę, o Tumas — į kunigų seminariją.

²⁸ Vaižgantas savo autobiografijoje „Neramusis mano amželis“ apie tai rašė: „Brolis trejus metus išsėdėjo Petrapilyje politiniam kalėjime „Kresty“ ir dvejus metus išbuvo ištremtas į Besarbiją“. Vaižganto Raštai, t. XIV, p. 268.

Prieš mirtį ir mane buvo nusikvietęs Kaunan. Žinojo, kad ką jis pasakys, mes pildysma.

Aš su kitais Tumo giminaičiais rūpinaus ir paminklo statyba. Pieninės susirinkimas buvo paskyręs 3 tūkstančius litų rašytojo paminklui. Kunigai buvo priešingi. Aš nuvažiavau Panevėžin pas Bernardą Bučą. Jis dirbo biustą Basanavičiui ar kam kitam — nebeatsimenu. Sutiko, tik užsipašė 7 tūkstančius litų. Padarė pigiau. Bet jo taip ir nepastatėm Svėdasuose. Valdžia išbrokino. Sako, akmeninis, nešlifuotas, varnos apterš ir pradės samanos augti. Tai tą paminklą pastatėm mokykloj²⁹.

Kitam paminklui valdžia davė pinigų. Jį padarė Feliksas Vizbaras. Šitas jau kainavo 37 tūkstančius litų. Žmonės privežė žemių, smėlio, nes toje vietoje, kur ruošėmės statyti paminklą, buvo kaip ir slėnis. Darbus baigėm 1940 m. rugpiūčio mėn.

Kas mane paskatino rūpintis paminklo statyba? Kai Vaižgantas pradėjo sirginėti, parašė laišką, kad atvykčiau pas jį. Nuvažiavau. Vaižgantas ir pasakė: „Kai numirsiu, mane palaidokit, atvežę į Svėdasus, Marikonijų kopyltėlėn³⁰. Man patinka kopyltėlės išvaizda“. Dar užsiminė, kad gal ir atvaizdą ant akmenų krūvos užkelsit. Tais metais jis ir mirė.

Po mirties mes nuvažiavom į Kauną dėl palaikų atgabenimo į Svėdasus. Nuėjom pas prezidentą, o tas liepė kreiptis į vyskupą. Vyskupas ir pasakė: „Ką jūs čia niekus sugalvojot išvežti iš Kauno visų mylimą žmogų? Jį taip gerai užmūrijom, kad neverta ardyt. Jis bus brangus ne tik svėdasiškiams, bet visiems. Kaune jį daugiau lankys“. Na, tai taip ir atliko Kaune. Mes ir išsiskirstėm.

BUDREIKA Antanas, 75 m.

Kraščių k., Anykščių rj.

1966 m. liepos mėn.

15.

Vaižgantas labai vertino savo dėdę Alijaušą³¹. Aš buvau ištekėjusi už Alijaušo sūnaus Petro. Alijaušas buvo labai išmintingas. Jis norėjo nuverstį ponus. Jis ponų yra luptas ne kartą. Vis sakydavo: „Mes atsikeliam kruvini, bet vis už savo kovojam“.

Pažinojau ir kunigo (Vaižganto) seserį Aniotę. Buvo nutekėjusi už Indrelės prie Kamajų. Ji turėjo tik vieną dukterį.

TUMIENĖ Karolina, 100 m.

Užubalių k., Anykščių rj.

1966 m. liepos mėn.

²⁹ Šis B. Bučo darytas paminklas dabar stovi Malaišiuose.

³⁰ Graių Marikonijų kopylčia yra Svėdasų bažnyčios šventoriuje.

³¹ Alijaušas Tumas rašytojo tėvo Anūpro Tumo brolis. Jį Vaižgantas mini „Priegiedruliuose“. Alijaušo likimas kai kuriais momentais atliepia „Dėdžių ir dėdienu“ Mykoliuką.

16.

Čia pas mus visi žino apie Vaižgantą. Tai bažnyčioje jį matė, tai pas seseris. Aš taip pat ne kartą mačiau.

Žymus buvo žmogus. Už tai ir teistas ne kartą buvo. 1905 m. buvo teistas mirties bausme. Teisme jis paprašė dviejų žodžių, o kalbėjo penkias valandas. Kalbėjo apie žmonių išlaisvinimą. Po to caras ir mokestį sumažino. Tumas buvo teisiamas ir už tai, kad prie Smetonos vežė auksą iš Amerikos Lietuvai šelpti, kurį surinko lietuviai³².

Prisimenu įvykį bažnyčioje. Buvo trys karaliai. Davė jis kryžių bučiuoti. Viena boba norėjo prilįsti be eilės. Tai kunigėlis pasižiūrėjo, nusi-movė kanauninko kepurę ir kad vožė bobai per kaktą. Kryžiaus bučiuoti taip ir nedavė.

PŪRELIS Jonas, 70 m.

Svėdasų m., Anykščių rj.

1966 m. liepos mėn.

17.

Aš svėdasiškis. Kartą su kitu piemenioku ganiau bandą. Važiavo pro šalį kunigas Tumas, sustojo, išlipo. Klausia, kur Pakalnynė, kur Malaišiai. Mat, jam interesna, ar mes žinome, ar mes turim supratimą apie savo kraštą ar ne.

KOSTECKAS, 60 m.

Svėdasų m., Anykščių rj.

1966 m. liepos mėn.

II

1.

Prisimenu Tumą-Vaižgantą iš to laiko, kai jis dirbo Kuliuose³³. Labai miklus žmogus buvo, vežė knygas iš užsienio. Tumas draugavo su žmonėmis. Jį sekė policija. Kratas prie ano darė.

Turėjau knygų, jo dovanotų, bet per karą žuvo. Jis visiems mėgo dovanoti knygas. Su didesniais vaikais buvau pas Tumą egzaminuotis. Jis sakė, kad kada nors būsime laisvi, nereikės slapstyti su knygomis.

Mano žmona Zuzana irgi ėjo pas Vaižgantą elementoriaus mokyti. Jį žmonės mylėjo, nes norėjo žmonėms gero.

NOVODŽELSKIS Kazimieras, 79 m.

Kulių m., Plungės rj.

1967 m. birželio mėn.

³² Pasakotojo priedaida.

³³ Kuliuose Vaižgantas gyveno 1898—1901 m.

2.

...Mano tėvas su kunigu J. Tumu gerai sugyveno. Kartą tėvas važiavo į Kauną, ir Tumas paprašė, kad nugabentų spaudą. Jis (Vaižgantas) spausdino „Tėvynės sargą“. Vežant spaudą, žandarai traukinyje pakėlė oblavą. Visa laimė, kad tėvas buvo gudriai sudėjęs spaudą. Ant viršaus buvo maistas. Jie maistą pavartė, pavartė ir paliko ramybėje. Taip spaudą ir nuvežė į Kauną. Tai buvo „Tėvynės sargas“, „Lietuvininkas“³⁴, „Varpas“ ir kiti laikraščiai.

...Pas mus vienas kaimas tarp Karklėnų ir Šimonių Vaižgantui atminti buvo pradėtas vadinti Pragiedruliais. Taip vadino prieš karą. Dabar tas kaimelis, kuriantis kolūkiams, išsisklaidė.

LIUTIKAS Adomas, 50 m.

Kulių m., Plungės rj.

1967 m. birželio mėn.

3.

...Kulių bažnyčia, kurioje kunigavo Juozas Tumas, sena. Ją pradėjo statyti kun. Jarulaitis, bet nebaigė. Surinko iš žmonių pinigų ir praleido. Baigė statyti bažnyčią prie kun. Durskio.

Aš buvau mažas vaikelis. Einu kartą pro bažnyčią, kažkoks kunigas mane ir pašaukė: „Eikš, įmūrysime į bažnyčią“. Aš nubėgau į šalį prie motinos. Tas ir buvęs kun. Tumas.

Apie mus buvo daug knygnešių, kurie slapta gabeno knygas. Toks buvo Gudas Jurgis iš Kretingos³⁵. Visi aplinkiniai žinojo, kad su knygnešiais ir su spauda reikalų turi kun. Tumas.

PUTRAMENTAS Stasys, 73 m.

Kulių m., Plungės rj.

1967 m. birželio mėn.

4.

Kai Juozas Tumas gyveno Kuliuose, aš buvau maža mergaitė. Ėjau prie Tumo barstyti gėlių. Su vaikais mėgo pajuokauti. Jei kas apsirengęs gražiai, apsuks, būdavo, aplinkui.

Jis labai greitai sakydavo pamokslus. Ir visur bėgdavo greitai. Kalėdodamas nuo biednų neimdavo. Kuliuose Tumas buvo vikaru. Buvo dar klebonas ir du altaristai.

³⁴ Matyt, „Vienybė lietuvininkų“.

³⁵ J. Gudas buvo plačiai žinomas knygnešys. Knygnešių keliai ėjo per Kulių, Kretingą į vidurio Lietuvą. Zr. Knygnešys, t. I, K., 1926, p. 70; Knygnešys, t. II, K., 1928, p. 147–158.

Tumas nenorėjo ilgai pasilikti Kuliuose, nes nebuvo gero susisiekimo. Pats prašėsi iškeliamas³⁶.

Vėliau J. Tumą mačiau Petrograde, kur aš patekau karo laikais³⁷. Buvo apsirengęs su sutana. Žinojau, kad jis didelis žmogus, ir prieiti nebedrįsau.

DAUGNORAITĖ Magdalena, 78 m.

Kulių m., Plungės rj.

1967 m. birželio mėn.

5.

Kunigui Tumui Vaižgantui dirbant Kuliuose, aš dar mažas vyras tebuva. Tėvo ir kaimynų pasiūstas, aš nunešdavau jam ryšulėlius su knygomis.

Tumas davatkiškas kunigas nebuvo. Gal todėl jis nelabai patiko kitiems kunigams.

Kuliuose jis neilgai teišbuvo. Po to sužinojau, kad jis Kaune.

MALAKAUSKAS Petras, 77 m.

Kumžalčių k., Plungės rj.

1967 m. birželio mėn.

III

1.

Aš Tumą-Vaižgantą pažinau Micaičiuose. Eidavau pamokslų jo klausyti. Jis duodavo knygų paskaityti, tik liepdavo niekam nerodyti. O laikraščiuose buvo visos naujienos, ir mes skaitydavome, nors ir bijodavome. Laikraščius Tumas slėpdavo už altoriaus, aklinau uždarytoje slėptuvėje.

Micaičiuose kunigas išbuvo neilgai. Išleistuvėse visi verkė, o kunigas sakė: „Aš turiu išvažiuoti, toli nebūsiu, Kaune būsiu“³⁸.

Tumas lankydavosi Jokūbauskų dvare. Tas Jokūbauskis ištvirkęs buvo: surinkęs, būdavo, panas, nugirdys... ir šokit. Prie kunigo, matyt, taip nešėldavo³⁹.

J. Tumas vaikščiodavo visada, kur būdavo jaunimo, kad pasakytų gerą žodį.

FILOMENKIENĖ Elena, 90 m.

Micaičiai, Šiaulių rj.

1967 m. birželio mėn.

³⁶ Tumą iškėlė bažnytinė valdžia. Iškėlimo priežastis — konfliktas su kunigaikščiu Bogdanu Oginskiu. Zr. Vaižganto Raštai, t. XIV, p. 269.

³⁷ 1916 m.

³⁸ Iš Micaičių J. Vaižgantas 1902 m. buvo iškeltas į Vadaktėlius.

³⁹ J. Jokūbauskis, Kiešinių dvaro savininkas (Kuršėnų apskr., dabar — Šiaulių rj.). Šio dvaro žemėje buvo Micaičių bažnyčia. Tarp J. Jokūbauskio turimų paveikslų J. Tumas užtikto Simono Daukanto portretą, kuris tapytas 1850 m. Petrograde. Portreto fotografiją J. Tumas paskelbė „Kraja“, 1902, N 1. Zr. A. Janulaitis, Simonas Daukantas, V., 1913, p. 7.

2.

Mano vyras draugavo su Vaižgantu, kai šis buvo Micaičiuose. Tumas padovanojo vyrui nuotrauką, kuri ir dabar tebekabo ant sienos. Mano vyras gyveno netoli klebonijos, tai kunigas, kai tik turi laiko, tai ir ateina.

Su ponais Jokūbauskiais nežinau kaip jis draugavo. Jokūbauskiai išlaikė bažnyčią, duodavo žemės ir kt. Kiekvienas kunigas turėjo išlaikymą iš Jokūbauskių. Tokia ir buvo jų draugystė.

Po to Tumas labai išgarsėjo, ir pas jį į Kauną važinėdavo žmonės. Aš Vaižganto Micaičiuose nemačiau. Žinau apie jį tik iš vyro pasakojimų.

MILAŠAUSKIENĖ, 65 m.

Micaičiai, Šiaulių rj.

1967 m. birželio mėn.

3.

Mus mažus vaikus su motina paliko tėvas. Gyvenome labai biednai. Kai atėjo Tumas kalėdoti, tai neėmė pinigų, o pats dar pasiūlė. Motina buvo padėjusi obuolių ant lėkštės, tai tuos paėmė ir vaikams padalino.

Kartą per šventes Tumas nuvažiavo į Steponiškės dvarą. Ten buvo ir Kuršėnų klebonas Eidimtas. Visi pavalgė vakarienę, išgėrė ir nakvojo, o Tumas išvažiavo. Tai Eidimtas apskundė vyskupui ir Vaižgantą iškėlė⁴⁰.

Tumas užjautė labiau biednuomenę. Kartą kalėdodamas rado moterį su vaikais. Pati serga, vaikai pusplikiai, tai iš klebonijos siuntė maistą aniems. Žodžiu, bolševikas kunigas buvo, biednus gynė ir su kunigais nesutiko. Labai patiešnas buvo, neskriaudikas, neplėšė žmonių kaip kiti kunigai. O Eidimtas labai skūpus buvo.

Turėjau Tumo atvaizdą, bet per karą žuvo. Micaičiuose Tumas nė metų neišbuvo.

NORKEVICIUS Leonas, 79 m.

Micaičiai, Šiaulių rj.

1967 m. birželio mėn.

4.

(...) J. Tumą pažinau, kai Kuliuose gyveno. Kai 1898 m. Kuliuose bažnyčią statė, jis ten buvo. Aš buvau mažas, bet atsimenu pasakojimus, kad kunigėlis, sutaną nusivilkęs, žvyrą sijodavo.

Su mano tėvu Tumas buvo gerai pažįstamas. Atvažiuodavo pas mus į Mažėvų kaimą, atveždavo knygų. Mes gyvenome 8 km nuo Kulių, miškuose. Pas mus buvo patogų knygas paslėpti. Kuliuose buvo trečia pasienio linija ir ten tikrindavo žandarai, ar neparveža iš Tilžės lietuviškų knygų. Tekdavo Tumui ir mano tėvukui visokiais būdais apgauti žandarus. Mums,

⁴⁰ J. Tumo-Vaižganto santykiai su Eidimtu buvo sudėtingesni, bet viena iš Vaižganto iškėlimo į Vadaktėlius priežasčių buvo Eidimto skundai. Zr. A. Merkelis, Juozas Tumas-Vaižgantas, K., 1934, p. 107–115. Taip pat Vaižganto Raštai, t. XIV, p. 269.

vaikams, tų knygų nerodydavo, slėpdavo. Bet mes nujausdavome ir ieškodavome. Gal dar ir šiandien yra kur paslėptų?

Kartą mano tėvas nešė iš Tilžės lietuviškas knygas. Pasienyje sustabdė žandarai. O knygos buvo sukištos į maišą, apipiltos avižom, maišas užmautas arkliui ant galvos esti. Tą maišą tėvas lyg niekur nieko numetė į šalį ir pasakė: „Arklys neišėdė“. Žandarai, nieko įtartina nesuradę, praleido, o tėvukas įsimetė tą maišą atgal į vežimą ir parvažiavo.

Paskui atidavė kun. J. Tumui. Tumas dar turėjo ryšius dėl spaudos su Martišiais, gyvenančiais Vištuvėnų kaime.

SLEINYS, 75 m.

Kuršėnų m., Šiaulių rj.

1967 m. birželio mėn.

5.

Į mano rankas yra patekęs nedidelis Vaižganto rašytas raštelis, rekomendacija vietai gauti. Į Vaižgantą kreipdavosi visi, ir jis nežiūrėdavo, kad žmonės kitokių pažiūrų kaip jis. Ši rekomendacija į mano rankas pateko, kai Švietimo ministerija kraustėsi iš Kauno į Vilnių.

Atsimenu Vaižgantą ir iš Universiteto laikų. Ateidavo toks mažiukas, baltais baltais plaukais. Prieš paskaitas suplodavo delnais, kad sueitų studentai, pasispiaudydavo pirštus, kartais anekdotą pasakydavo, ir pradėdavo kalbėti. Dėstė tai, ką gerai žinojo apie spaudos draudimo gadyne iš praktikos.

1930 m. ar 1931 m. buvo literatūrinis vakaras ateitininkų salėje. Jame dalyvavo A. Miškinis, B. Brazdžionis, V. Mykolaitis-Putinas. Siame vakare teko dalyvauti ir man. Jau buvo pasirodęs spaudoje Putino romanas „Altorių šešėly“. Kilo klausimas, ar Vaižgantas išgyveno panašią problemą kaip Vasaris. Tumas pasispiaudė: „Tfu, tfu. Aš laiko tokiam dalykui neturėjau“.

Vėliau, 1932 m. literatūriniame vakare, Vaižganto nebuvo, nes jis sirgo. Buvom labai susirūpinę. Atsimenu Putino žodžius: „Rašytojai neamžini, o mes laikykimės iki galo, kol jėgos neša“.

Išleidus man 1931 m. pirmą knygelę „Žingsniai prie sfinkso“, nuėjau su ja pas Vaižgantą. Jis gyveno prie Nemuno, mediniame namelyje. Padovanojau Vaižgantui savo knygą. Trumpai kalbėjome. Tumas padėkojo.

Kai Vaižgantas mirė, aš, jau baigęs Universitetą, mokytojavau Šiaulių berniukų gimnazijoje.

Žmonės apie Kuršėnus, kur dabar aš gyvenu, dar gyvai prisimena Vaižgantą. Tose vietose yra ir Vaižganto kūrinių prototipų. J. Tumo parašytas Sviestavičius „Pragiedruliuose“ — tikras dvarininkas J. Gruževskis, žmonių vadinamas Gružausku⁴¹. Nusigyvenusių dvarininkų čia bu-

⁴¹ J. Gruževskio dvaras buvo prie pat Kuršėnų, kitoj pusėj Ventos. Joną Gružauskį Vaižgantas mini savo autobiografijoje. Zr. Vaižganto Raštai, t. XIV, p. 269.

vo daug, o Godingos kraštas eina palei Ventos upę. Ventos gydykloje ir pasveiko Sviestavičius. Žmonės dar atsimens Gruževskio tėvą ir vieną sūnų, kuris kažkur išnyko. Jie buvo nusigyvenę, pardavinėjo žemę.

ANGLICKIS Stasys, 62 m.

Olesinės k., Šiaulių rj.

1967 m. birželio mėn.

IV

1.

Tumas Vadaktėliuose išbuvo trejus metus. Buvo toks apskritas, neperdiktas, smagus, gražus, su žmonėmis pašnekus. Pamokslus irgi sakydavo gražiai. Tumas padėjo neturtingam, bet gabiam vaikui Povilui Balčiūnui, mokė jį.

Vadaktėliuose Tumas platino knygas, laikraščius, skelbė lietuviybę.

RUMCIKIENĖ Domicelė, 70 m.

Garšvių k., Panevėžio rj.

1967 m. birželio mėn.

2.

Kazimieras Ūdra⁴², mano vyro tėvas, buvo draugai su Tumu. Jis padėjo J. Tumui priglauti knygas, nešė ir Tumo rankraščius į Prūsus. Už lietuviškos spaudos platinimą Ūdra sėdėjo karcery Panevėžyje, buvo Sibire.

Ūdra buvo nemokytas, bet labai apsiskaitęs. Apylinkės jaunuomenė darydavo susirinkimus, svarstydavo, kaip plačiau išplatinti spaudą. ...Pasakodavo, kaip reikia slapta pereiti sieną. Kartą, pajutę pavojų, padegė net daržinę, kurioje buvo paslėptos knygos. Visai tai veiklai vadovavo Tumas. Knygas slėpė pas Vidugirį, Vilkeliuose pas Kerduļį.

UDRIENĖ Katrė, 60 m.

Garšvių k., Panevėžio rj.

1967 m. birželio mėn.

3.

Tai, ką aš čia papasakosiu apie Tumą, sužinojau iš krekenaviškio pensininko Liongino Grinkaus, 85 metų senuko. Jis 8 metus išbuvo paštininku, pas Vadaktėlių dvarininką Zavadskį.

Tumas Vadaktėliuose klebonavęs iki 1905 metų. Po mišių Tumas su bažnyčios tarnais pavalgydavęs ir dieną klebonijoje nebūdavęs. Pažįstamiems keldavęs kepurę pats pirmas. Žmonės jį mylėję, priveždavę jam obuolių gausybę.

⁴² K. Ūdra buvo vienas iš organizatorių Garšvių slaptos knygnešių organizacijos. Ją sudarė J. Bielinis, K. Ūdra, V. Kazanauskas, J. Nateckis, Račiūnas ir J. Sakalauskas. Iš Garšvių knygos buvo vežamos į Rygą, Mintaują, Suvalkus. K. Ūdra turėjo ryšių su Džiuliais. Plačiau apie Garšvių knygnešius žr. Knygnešys, t. I, K., 1926, p. 80–86.

(...) Kartą Lionginas Grinkus Baisogaloje ant vežimo užkandžiavęs. Nepažįstamas studentas iš Šiaulių įsivedęs jį į... bufetą. Susitarę susirašinėti ir siųsti vienas kitam „iki pareikalavimo“ spaudą. Studento atsiųstą į Krekenavos paštą paketą su brošiūromis, žiūri, belaikęs asesorius ant stalo. Lionginas Grinkus, šitai išvydęs, ir nebeklausęs, ar jam nėra paketo. Vėliau Krekenavos pašto viršininkas, nors buvo rusas, atiduodavęs Grinkui paketus ir niekam neskundęs.

Brošiūros būdavusios plonos. Tumas paprašęs Grinkų atnešti jas parodyti. Pripažinęs, kad brošiūros geros ir pusę pats pasilikęs platinti. Likusių pataręs niekam neduoti į rankas, bet, einant geram žmogui, numesti ant kelio arba bažnyčioje kokiam geram žmogui įsprausti.

Vadaktėliuose Tumas labiausiai pasižymėjęs ponų bei dvarininkų susirinkimais... Į susirinkimus ateidavę ir šiaip žmonių iš Čiūrų, Ūdrų ir Garšvių kaimų. Susirinkimuose Tumas ragindavęs ponus neskriausti darbininkų, o darbininkus — būti sąžiningais.

Vadaktėlių apylinkėje buvo netikusių dvarininkų. Kapanskas su savo žentu Bytautu buvę arkliavagiai, pavogę vyskupo arklius su karieta. Kapanskas arklius išgrūdęs į Prūsus, karietą įmetęs į Vadakties upelį, o pakinktus pasilikęs. Vyskupo kučeris pažinęs savo balnelį, prie liudininkų liepęs jį praardyti ir viduje radę rimoriaus ir vyskupo vardus. Kapanskas įkliuvo. Norėdamas išsikapanoti iš kalėjimo, Kapanskas pardavęs Šakalynę, Antanopolį, Ustrovą, pinigais užpylęs teismą ir taip išsisukęs.

(...) Viename susirinkime darbininkas Snarskis apskundęs poną Bytautą, kad tas neduodęs arklių parvežti gydytojui ir kunigui. Bytautas jį nutraukęs: „Tu meluoji!“ Tumas kaip trenks kumščiu į stalą, kad net aplink sėdintieji ponai sudrebėję: „Jis nė kiek nemeluoja!“ Tumas pasakęs: „Poros dienų, ponas Bytautai, atvažiuosi į Viktoriškį pas poną Pūziną. Ten būsim Zavadskis, Bistramas ir kiti ir padarysim teismą, todėl gatavai atsivežk pinigų pabaudai mokėti“.

Teisme visi ponai su Tumu priteisę Snarskiui iš Bytauto tris šimtus rublių, kuriuos jis tuoj ir sumokėjęs.

...Ten jį vėl kas suskundęs. Atvažiavę du žandarai jo suimti. Tumas užprotestavęs: „Aš ne arkliavagis ir ne plėšikas. Jūs turit man duoti keturias dienas, pasiruošiu ir pats nuvažiuosiu pas carą į Petrogradą“. Tumas surašęs prašymą, po juo pasirašę Vadaktėlių apylinkės ponai ir darbininkai, kad Tumas susirinkimuose ne sukilimą kurstęs, bet skatinęs taiką tarp darbininkų ir ponų. Caras jam davęs aukso medalį⁴³.

KADŽIUS Alfonsas,

Vadaktėliai, Panevėžio rj.

1967 m. liepos mėn.

⁴³ Tumas tuo metu nebuvo niekur išvykęs ir jokio medalio iš caro negavo. Bet tokia žinia iš tikrųjų plitusi žmonių tarpe. Patvirtina ir kiti Vadaktėlių gyventojai. Tumas turėjo net aiškintis Telšių vyskupui. Zr. Vilniaus Valstybinio universiteto Bibliotekos Rankraštynas, E. 118.

4.

Tumas buvo smagus, gražus, dainininkas. Platino laikraščius. Gražius pamokslus sakydavo, liepė negirtuokliauti, knygas skaityti, mokytis. Kartą atėjo pas kunigą moteris skųstis, kad su vyru nesugyvena. Jis klausė, klausė, nusibodo, numojo ranka ir pradėjo kitą rodą. Didelis šposininkas.

Tumas — mėgėjas vaikščioti. Palei Nevėžį eidavo sportuoti, maudytis.

STANKŪNIENĖ Ona, 75 m.

Garšvių k., Panevėžio rj.

1967 m. liepos mėn.

5.

Vadaktėliuose Tumas labai gerai sugyveno su Akelaičiais. Vėliau mano vyro motina buvo Kaune svečiuose pas Tumą. Jis vedžiojo ją po Vytauto bažnyčią, dovanojo knygą.

Vadaktėliuose Vaižgantas rinko tautiškus rūbus. Aprengė tautiškais rūbais Pauliną Vidugirytę ir nufotografavo⁴⁴. Taip pat Vaižgantas rinko iš žmonių pasakojimus⁴⁵.

Pas Tumą užeidavo knygnešiai. Dar ir dabar mūsų yra dvejios grindys, kur slėpdavo knygas. Buvo pas mus ir Vaižganto rankraščiai, bet žuvo.

AKELAITIENĖ Jadvyga, 60 m.

Garšvių k., Panevėžio rj.

1967 m. liepos mėn.

6.

Aš pažinau Tumą Vadaktėliuose.

(...) Kartą, kalbantis su Tumu, jis sakė, kad žmogus gali padaryti viską: žmogus bus linksmiausias draugijoje, bet užeis valanda, jis nežino, ką padarys tą valandą.

Jis (Vaižgantas) buvo didelis veikėjas. Todėl persekiojo jį bažnyčia ir atkėlė į Vadaktėlius.

Platino knygas, laikraščius, ruošdavo susirinkimus. Sudarė labdaringas draugijas neturtingiesiems šelpti...

(...) Čia jis atvažiavo 1902 m. Atvažiavęs pasakė prakalbą: „Pas mane durys bus visuomet atidarytos kiekvienam žmogui“. Po prakalbos tuojau užtraukė giesmę lietuviškai.

Pas Tumą daug kas atvažiudavo.

(...) Tumui padėjo visur, ypač knygas platinti, Kazys Ūdras. Jis pla-

⁴⁴ Ši fotografija yra išlikusi. Paulina Vidugirytė padovanojo ją VVPI.

⁴⁵ Tautosaką.

tino knygas įvairiais būdais. Net grabe įnešdavo knygas į bažnyčią, o paskui išnešiodavo.

Teko matyti, kaip Tumas rašo. Rašydavo visada stovėdamas: rašo ir nebrauko. Kai pavargsta, prasiblaivyti nueidavo pas Akelaičius.

Jis mylėjo žmones, ir žmonės jį mylėjo. Kai iškėlė į Sidabravą, bajorai džiaugėsi. Mat, po kaimus Tumas ruošdavo susirinkimus, aiškındavo, kokie laikai užaina.

VIDUGIRYTE Paulina, 96 m.

Naujamiestis, Panevėžio rj.

1967 m. liepos mėn.

V

1.

a.

Kur dabar Sidabras, seniau buvo tik miškas. Mišką iškirto, susikūrė kaimas. Ir vadinosi Miškių kaimu. Arti kaimo buvo Jankevičiaus dvaras. Dažnai ponas vaikščiodavo po bažnyčią ir dalindavo žmonėms po 20 kapekų. Mane apskundė, kad tėvas Amerikoje, tai neduodavo. O mes biednai gyvenome. Jis norėjo vesti kunigo Skirmanto seserį, bet ta nėjo. Kur ten eis, kad jis jau senas buvo, o ji jauna, graži.

Kai Trasauskas⁴⁶ ponavo Sidabrave, tik dvi gryčiukės buvo. Jis buvo labai žiaurus.

Tumą pas mus atkėlė iš Vadaktėlių. Man tada buvo 15 metų. Tumą visi vadino ceciliku. Caro valdžia jo nemėgo, o žmonėms buvo geras. Jis sakydavo žmonėms, kad skaitytų lietuviškai. Mokyklų jokių nebuvo. Aš skaityti per save išmokau namie.

Su Tumu draugavo kunigas Švagždys, kilęs iš Sidabravo. Kunigas Linkevičius, kuris dirbo po Tumo, keikė Švagždį kaip bolševiką.

Tumas norėjo Sidabrave statyti prieglaudą. Buvo medžiaga suvežta, buvo net susirinkimas. Kai Tumas išvažiavo, niekas prieglaudos nebeatė. Medžiagą žmonės išsivežiojo atgal.

Dažnai Tumas kažkur važinėdavo.

b.

Vaižgantas pamokslus sakydavo lietuviškai. Sidabrave nebuvo mokyklos. Jis šnekino žmones įsteigti lietuvišką mokyklą. Sidabrave knygelių nedalino.

PRŪSAS Matas, 82 m.

Sidabras, Radviliškio rj.

1967 m. liepos mėn.

⁴⁶ Trasauskas, dvarininkas, kuriam priklausė Sidabras (Miškiai). Jis išlaikė Sidabravo bažnyčią.

2.

Kunigą Tumą mes vadindavome Tumeliu. Taip jį praminėm ir tiek.

Sidabras buvo nedidelis tais laikais. Nuo ponų priklausė. Ponas Jankevičius mirė Rygoje, tai buvo jo nuomininkas Simonavičius. Po to dvaras atiteko Boguševičiui, kuris buvo pono giminė.

KVIKONIENĖ Bronė, 82 m.

Sidabras, Radviliškio rj.

1967 m. liepos mėn.

3.

a.

Tumas buvo atėjęs pas mus, kai šieną grėbėm. Pajuokavo truputį. Mano brolis buvo kunigas, tai nuotrauką jam padovanojo. Sidabrave tebuvo kokių du mėnesius, ką jis čia galėjo nuveikti. Atsimenu, patardavo laikraščius išsirašyti. Jo knygeles mums atnešdavo iš Vokietijos. Jis „Tėvynės sarge“ daug rašydavo, kurį mes irgi gaudavome.

b.

Vaižgantas kalbėjo lietuviškai. Prieš jį buvę kunigai kalbėjo lenkiškai. Buvo neištikimas valdžiai. Bijoję, kad neišverstų iš krėslo, todėl vienoje vietoje ilgai nebuvo.

ŠVAGŽDYS Stanislovas, 80 m.

Sidabras, Radviliškio rj.

1967 m. liepos mėn.

4.

Gryčiukė, kurioje aš dabar gyvenu, — pirmas namas Sidabrave. Jai apie 120—130 metų. O bažnyčiai apie 160 metų. Anksčiau čia visur buvo miškas. Tą mišką valdė ponas Skersgaudas. Po to buvo dvarininkai Linkevičius, Trasauskas, Jankevičius. Bažnyčią statė dvarininkas Trasauskas. Visi ponai tironai. Jankevičiaus sūnus negalėjo žiūrėti, kaip tėvas žmones baudžia, ir nusišovė. Duktė buvo Vilniuje ir nustojo proto. Jankevičienė duodavo moterims suverpt taip, kad per žiedą išlįstų 30 posmų po 30 siūlų. Moterys dirbdavo naktim, o dieną į dvarą eidavo. Malkavo be kirvių. Su kirviu į mišką eiti buvo draudžiama.

Tumas Sidabrave trumpai tebuvo. Jis buvo priešingas senybiniam rusam⁴⁷. Aš tuo metu daraktoravau. Mokiau 5 vaikus rašyt, skaityt, nors ir pati ne ką težinojau. Buvau išmokusi iš tėvo. Gyvenau Vabalių kaime. Tumas buvo pas mus atvažiavęs, kai sirgo mano motina.

Kai gavo raštą išeit iš Sidabravo, labai nusiminė. Vaikščiojo toks liūdnas. Visi žmonės jo gailėjo.

KUTAVIČIŪTĖ Kazimiera, 76 m.

Sidabravas, Radviliškio rj.

1967 m. liepos mėn.

5.

Po Tumo Sidabrave kunigavo Linkevičius. Tai Tumas jam rašė: „Atvažiuok į Sidabravą, man padai dega“.

(...) J. Tumas palaikė ryšius su Kazimieru Ūdra. Pas Tumą Sidabrave buvo krata, bet žandarai nieko įtartino nerado. Jis turėjęs stalą su dvigubu dugnu.

(...) Žmonės man pasakojo, kad J. Tumas V. Kapsuką vežė į Puziniškį pas Gab. Petkevičaitę. Aš manau, kad jis vežė iš Sidabravo, o ne iš Vadaktėlių.

SILECKAS Mykolas, 60 m.

Sidabravas, Radviliškio rj.

1967 m. liepos mėn.

1968 m. lapkritis

ВОСПОМИНАНИЯ О ЛИТОВСКОМ ПИСАТЕЛЕ Ю. ТУМАСЕ-ВАЙЖГАНТАСЕ

Алдона ВАЙТЕКУНЕНЕ

Резюме

В статье публикуются воспоминания родственников и знакомых писателя. Воспоминания помогут глубже познать личность Вайжгантаса, осветят некоторые моменты из его биографии, в частности детство и первые годы общественной деятельности. Данный материал представляет собой факты о некоторых прототипах в творчестве Вайжгантаса (роман «Дяди и тетки», «Выродок»), дает некоторые пояснения определенным реалиям в творчестве писателя. Материал, собранный студентами Вильнюсского государственного педагогического института, хранится на кафедре литовского языка и литературы.

⁴⁷ Caro valdžiai.

SOME REMINISCENCES ABOUT LITHUANIAN WRITER J. TUMAS-VAIŽGANTAS

Aldona VAITIEKONIENE

S u m m a r y

In this article some reminiscences on Lithuanian writer J. Tumas-Vaižgantas are presented by his relatives and acquaintances. The memoir material will throw some light to a better knowledge of the writer's personality, especially some moments in his biography, the first years of his life activities. The present material includes some facts on the prototypes depicted in some Vaižgantas's works („Uncles and Aunts“, „The Degenerate“), gives some explanation of his works. The present material is collected by the students of Lithuanian, the Vilnius Pedagogical Institute, and it is kept in the Institute, the Lithuanian language and literature chair.